

Neka obilježja iz povijesti hrvatskog pograničja u 16. stoljeću

Hrvatske zemlje ušle su u razdoblje ranog novog vijeka pod strahovitim osmanlijskim pritiskom. Kombinirajući tu činjenicu s nepostojanjem čvrste, odlučne i sposobne središnje vlasti, poražavajući obrambeni rezultat nije iznenađujući. Dolaskom na prijestolje Ferdinanda Habsburškog započinje novo razdoblje hrvatske povijesti. Silne promjene nastaju u nadolazećem razdoblju. Hrvatske zemlje počinju financijski i materijalno ovisiti o pokrajinama unutrašnje Austrije. Dolazi do silnog reduciranja hrvatskog teritorija, što se naprikladnije izražava kroz već miški pojam reliquie reliquiarum. Zemlja je opustošena, gospodarstvo je slomljeno, demografska slika je katastrofalna. Dolazi do golemih promjena na tadašnjim horizontima stvarnosti; nova dinastija, novi principi obrane, novo stanovništvo, novi odgovori na stara pitanja. No prežici srednjovjekovnih hrvatskih zemalja i dalje egzistiraju na tom prostoru; plemstvo, crkva, seljaci i građani pod vječitim su opsadnim stanjem. Unatoč tom strahovitom pritisku život je nastavio teći starim tokovima, ali i probijajući mnoga nova korita. U ovom radu pokušat ćemo skromno i barem u općim crtama približiti život društva na granici. U fokusu rada je egzistencija i međuodnos raznih, pa i neprijateljskih, društvenih elementa koji su kreirali te nove vizure. Područje izlaganja ograničava se na tadašnji teritorij Hrvatske krajine i na razdoblje 16. stoljeća.

Ključne riječi: Hrvatska krajina, vojska, plemstvo, Osmanlije, opskrba, osvajanja, fortifikacije, trgovina, korupcija, deprivacija

1. Uvod

Granično područje samo po sebi egzistira na specifičnoj razini. To je mjesto doticaja i razdvajanja u isti mah. Na takvom području pravilnosti se često zanemaruju ili barem zaobilaze. Ne postoje kirurški pravilne crta razdvajanja. Ovisnost o prostoru je golema, ovisnost o komunikacijama određuje smjerove i brzinu napredovanja, a fortifikacije predstavljaju polazišna mjesta ofenzivnih ili defenzivnih akcija, već s obzirom na perspektivu. Ljudski potencijal u simbiozi s funkcionalnim vojnim aparatom i sustavom zapovjedanja temeljni je preduvjet za uspješan otpor.

Nestalnost je izražena kroz više aspekata. Stanovništvo fluktuiralo ovisno o vojnom djelovanju. Ta fluktuacija funkcionira na višim i nižim razinama. Osmanske provale, česte i lokalne, prisiljavaju stanovništvo da bježi, da traži zaklone, prirodne ili umjetne, gdje ostaje za vrijeme opasnosti, da bi se kasnije ponovo vratilo u svoje domove. Niz takvih provala stapaju se u jedan kontinuirani i planirani cilj: pustošenje određenog prostora i eliminiranje mogućnosti obrane. No i nakon takvih većih, dugotrajnijih akcija, sa smirivanjem operacija stanovništvo se vraćalo, a ponekad i popunjavalo s novim naseljenicima. Ipak izloženost tim dugotrajnim provalama rezultirala je golemim demografskim gubicima. Ipak, postavlja se pitanje stvarnog razmjera te demografske katastrofe, odnosno da li je i koliko stanovništva ipak ostalo na tom prostoru?

Kao što smo napomenuli granice su varljive, propusne. Osmanlije prodiru duboko, u zadnjim desetljećima 15. stoljeća njihov se barjak gledao golim okom sa zidina Venecije, a u 16. stoljeću u par navrata i sa zidina samog Beča. Hrvatski prostor funkcionira i kao primaran i sekundaran cilj. Naime njega određuje neposrednost osmanskim zemljama i, kao rezultat toga on služi, uz vječitu metu, i kao tranzitno područje preko kojeg Osmanlije prolaze u pohodima. Posebice je na udaru bila unutrašnjoaustrijska pokrajina Kranjska. Pozi-

cionirana iza već poluraspadnutog sistema obrane hrvatskih zemlja, predstavljala je privlačnu meta napada. Sva ta nestalnost i diskutabilnost granice dominira, iako s prekidima, kroz veći dio 16. stoljeća.

Krbavska bitka, od kasnijih generacija prezentirana i usvojena kao jedno od neuralgičnih mjesta u hrvatskoj povijesti, zbila se kao rezultat jednog takvog (akindijskog¹) pothvata. Osmanlije, koji su dvije godine ranije na približno istom mjestu razbijeni, vraćali su se s pljačkaškog pohoda u Kranjskoj. Dakle nije riječ o namjernom djelovanju striktno na hrvatski teritorij, niti je riječ o masovnoj akciji s planom osvajanja i inkorporiranja (iako su sve akcije takve vrste bile u širem pogledu zajednički dio takvih napora) Hrvatskog kraljevstva, već je riječ o većoj pljačkaškoj vojsci koja je hrvatskoj feudalnoj sili nanijela strašan poraz. Bez obzira na činjenicu da je možda hrvatsko plemstvo, posebice ban, zakazalo na strateškom planu, ostaje simptomatičan poraz od jedne, doduše velike, pljačkaše vojske.

Za vladavine Jagelovića izrazito negativno djeluje nedostatak središnje vlasti. Ona ima obavezu pružiti efikasnu zaštitu i funkcionirati kao paternalistički faktor, onaj koji će ujediniti suprostavljene plemićke stranke, oformiti adekvatne vojne strukture, odnosno upregnuti sav potencijal države u uspješni protuosmanlijski napor.

Takva situacija stvarala je međudnos između zaraćenih strana, koji nije dopuštao kirurški determiniranu geografsku granicu, a gdje je doticaj stalan i manje više neodređen stvara se svojevrsna hibridna društvena vizura. Naravno za takvo što potreban je niz godina i ono će se u punini ostvariti tek stabiliziranjem granica i ponovnom kolonizacijom opustijelih područja. No i u 16. stoljeću doticaji i podražaji s jedne i druge strane stvar su svakodnevice.

U principu postoje dvije perspektive sagledavanja situacije. Postoji načelan princip i postoji djelovanje određeno realnošću na terenu, koja često gotovo paralizira ulogu načelne borbe. Načelna je dužnost, potreba i želja za suprotstavljanjem neprijateljima domovine i vjere, neprijateljima Krista i svete Crkve, koja na općem planu nastupa kao potpuna. Neprijatelj se mora poraziti i istjerati iz Europe, a neprijateljstvo građeno na vjerskim, dogmatskim potporanjima ne prihvaća kompromis. No, načelnost je tek jedna strana medalje.

Na nižim, prizemnim razinama ta načelnost opstaje većinom kao okvir, kao putokaz koji se često ne slijedi. Neposredna opasnost, nedostatak financija, nepostojanje čvrste središnje vlasti i adekvatnih vojno – strateških predispozicija primorala je društvo određenog prostora na kontakte, pa čak i na suradnju. Tako na ugroženom području postoji ambivalentan odnos prema Osmanlijama i on se prezentirao kroz cijeli period borbe i ponekad kroz prilično začuđujuće postupke.

2. Neprijatelji i suradnici

Svoje su ambicije Osmanlije zadovoljavali širokom lepezom sredstava. Uz ratnu opciju koja je dakako bila najvažnija, koristili su i razne diplomatske kanale, pregovarajući, snubeći i prijeteci s ciljem zadovoljavanja svojih ambicija. Nakon katastrofe na Krbavskom polju, kao nastavak pritiska, Osmanlije su odredili rok hrvatskim staležima, do proljeća ili ljeta, da se svojevoljno podvrgnu sultanovoj vlasti. Hrvatski su se staleži, uviđajući da kralj Vladislav neće biti u stanju pružiti im odgovarajuću zaštitu i pomoć, obratili caru Svetog Rimskog Carstva Maksimilijanu, tom posljednjem europskom vitezu, moleći ga za pomoć. Maksimilijan je doduše obećao pomoć u ljudstvu i naoružanju, ali nešto konkretnije ipak nije bilo realizirano.²

Osobni interes ponekad je također eliminirao odnosno petrificirao neprijateljstva na neko vrijeme. Vječite međusobne konfrontacije plemića, a one su bile prisutne i u najdramatičnijim trenucima neprijateljskog napredovanja, ponekad su rezultirale uzimanjem u službu osmanskih podanika. Reprezentativan je primjer iz 1522. godine kada je u jednom pismu kralja Ludovika upućenom Ivanu Banffyju, Ivan Karlović prokazan za nevjeru jer je još 1509. godine iskoristio jednu osmansku četvu, s kojom je bio u kontaktu, da bi obranio grad

1 "Akindije, (tur. Akinci, trkač, pljačkaš), osmanlijska neredovna konjica, u bojnom poretku stavljeni na krila zajedno sa spahijama. No njihova namjena je pljačkanje, pustošenje, paljenje naselja, odvođenje robova, te općenito akcije slamanja neprijateljske obrambene moći, što rezultira lakšim naknadnim osvajanjem teritorija. Pohodi su temeljito pripravljeni, a trajali su od nekoliko dana do nekoliko tjedana. Djelovali su iznenda i munjevito, adolaskom na cilj raspršili bi se okolicom. Sistem osiguranja pri povratku također je bio na razini." Vojna Enciklopedija, 1970, 69.

2 Simoniti, 1991, 120.

Mutnik od pretenzija Mirka Turka Heninga. Tom su prilikom čini se po prvi puta na hrvatskom tlu korištene velike lumbarde.³

Slična epizoda ponovila se 1542. godine, u jeku parnice između Franje Frankopana Slunjskog i Tome Nadasdyja, oko bogatog i važnog grada Steničnjaka, kojeg je tada zadobio knez Slunjski, ali uz pomoć gradskog službenika Mihalja Baloga, lokalnih svećenika i zaslužjenih Osmanlija. Sačuvan je izvještaj Barbare Krhek svome mužu, vjerovatno službeniku grofa Nadasdyja: „...i biše (Balog) zel šest sužanj najboljih u grad, ki vodu nose; on je išal u varoš na krčmu. Oni sužnje, ki su bili, oni su najprve grad zaprli. I bili su trabanti četiri na vratih. Tri su van pobigli, a jedan je ovde ubijen. I kada čuše oni, ki bihu u velikom gradu, popadoše oružje i ubiše četiri trabante i porkulaba pri želežnih vratih. I to čuvši nevirni Mihal (Balog), tako je poslao čovika k Zimiću i Slunjskomu. Od sih 1002 sužanj ni nego jedan raskovan; svi su sebe prvo oslobodili u četrtak od večere i petak do podne“⁴. Upada u oči i razmjerno velik broj zatvorenika koji su se, prema tom navodu, nalazili u gradu.

Pomoću bivšeg sužnja koji ga je prepoznao, ali „...budući da mu je Alapić bio blag i dobroćudan gospodar...“⁵ i nije ga htio izdati, spasio se uz malu otkupninu iz sužanjstva i Gašpar Alapić, kasniji hrvatski ban.

2.1. Taktiziranje i preživljavanje

Vojni pritisak na hrvatske zemlje uzrokovao je niz općedruštvenih problema koji su za posljedicu imali demografski kolaps, privredno propadanje i sužavanje parametra samostalnog djelovanja stanovništva. Pokušavajući zadržati gospodarsku aktivnost na životu, a usprkos neprijateljstvu, hrvatski velikaši održavali su i trgovačke kontakte s neprijateljima. Kristofor Frankopan Brinjski trguje, dvadesetih i tridesetih godina, s Osmanlijama iz Udbine, dok malo sjevernije, u Pounju, isti vid trgovine provodi i knez Zrinski.⁶

Hrvatski velikaši nisu surađivali s neprijateljem samo preko trgovačke djelatnosti, već i pri vojnim operacijama nauštrb domaćeg stanovništva. Kada su Osmanlije 1530. godine pljačkali oko Bužima preko rijeke Une prevezli su ih ljudi kneza Zrinskoga.⁷ Sličan postupak nalazimo i kod Bernardina Frankopana, tada u mletačkoj obavještajnoj službi, kada im je 1522. u strahu od Osmanlija uskratio slanje obavijesti, a Kranjskoj i mogućnost držanja obavještajaca na njegovim posjedima, dok je Osmanlijama dozvolio slobodan prolaz preko njegove zemlje.⁸

Jasno je da su plemići sami morali na razne načine kompenzirati nepostojanje organiziranijeg protoosmanskog napora, pa makar i kroz, na nekim poljima, suradnju s njima.

Na to se nadovezo i danak koji su čini se hrvatski plemići u određenim razdobljima plaćali Osmanlijama. Ban Ivan Karlović, u pismu kranjskom podkapetanu Purgstalleru, 1531. godine, piše da hrvatsko plemstvo već odavno plaća danak Osmanlijama, a i oni koji nisu da se spremaju platiti.⁹

Štoviše, 1520. godine održao se sastanak na kojem prisustvuju eminentni velikaši, kao Ivan Karlović, Bernardin Frankopan i Nikola Zrinski, a na kojem je bio prisutan i dotični Hasan od Zvornika, sultanov poslanik. Tijek nije poznat, ali vjerovatno se radilo ipak o pritisku na središnju vlast s osmanske strane ili kao taktiziranje, odugovlačenje s kršćanske strane, s obzirom da se spremao osmanski pohod koji je u konačnici rezultirao padom Beograda.¹⁰

Nikola III. Zrinski sklopio je godine 1530. ugovor u kojem se obvezuje plaćati neki danak Osmanlijama ako poštede njegove posjede. Još iste godine Zrinskom su stigli poslanici kranjskog glavarara i biskupa ljubljanskog Krste Rauberera, s ciljem da između ostalog proispitaju i razloge toga čina. Zrinski se pravdao činjenicom

3 Lopašić, 1890, 226-227.

4 Lopašić, 1895, 278.

5 Rattkay, 2001, 220.

6 Kruhek, 1995, 87.

7 Lopašić, 1890, 153.

8 Simoniti, 1991, 158.

9 V. Klaić, 1975b, 130-131.

10 V. Klaić, 1975a, 378.

da je ostao bez tražene pomoći, te da je radi obrane svojih dobra i ljudi bio je prisiljen na to podavanje.¹¹

Posebice je zanimljiv odnos između uglednih vojnih zapovjednika na krajini. Kao posljedice vječitog sukoba nadasve su se uvažavale i poštovale one karakteristike koje se mogu staviti u blisku vezu s ratništvom, snaga, hrabrost, postojanost, spretnost na oružju... Na područjima gdje nad egzistencijom dominira određena ljudska aktivnost, utjecat će ona duboko na stanovništvo koje će kroz tu prizmu percipirati svoju stvarnost, svoja načela, svoje emocije, postupke.....

I usred ratnih operacija možemo uočiti taj uzorak. Iskoristivši ta načela Osmanlije su lukavstvom odnijeli pobjedu kod Konjščine 1545. godine. Pri susretu dviju vojski, su *uz viku i graju zahtjevali da se uglavi trenutačno primirje, pa da se, uz javno zajamčenu sigurnost, na koplju ogledaju odlični i najsnažniji od vojnika obje vojske*,¹² na što su pristali i ban Nikola Zrinski i zapovjednik štajerskih i koruških četa Juraj Wildenstein. No iskoristivši opušteniju atmosferu koja je tada zavladała, *dok se u ovakovu srazu naših i Turaka prsa o prsa lomilo do dvjesto kopalja*,¹³ osmanski zapovjednik Ulama iznenada je proglasio prekid primirja, izjahao u bojnom redu i napao kršćansku vojsku koja se naposljetku, nespremna i iznenađena, raspršila okolicom.

U boju je s osmanske strane poginuo i znameniti zapovjednik kamengradskog krila vojske Demirham Španaković koji je, u prvom srazu kopljima sa Stjepanom Šegovićem, zapovjednikom konjice grofa Zrinskog, izašao naprijed da pozdravi i najvećom čašću zagrli Zrinskoga.¹⁴

Štoviše, navodi se da su i Osmanlije junačkim stihovima slavili jedan nasrtaj Franje Frankopana Slunjskog na njihove pljačkaše u okolici Gora i Hrastovice.¹⁵

Isprepletenost se ne manifestira samo na višim razinama, u predodžbama, mentalitetu, već i u svakodnevnici, na prizemnim aspektima društvenog života. Osmanska civilizacija, koja se usjekla na balkanski prostor, a koja je i sama inkorporirala kulturu, društvo pa i institucije pokorenih zemalja u svoj sustav, svojom dominantnošću neminovno je predstavljala i izvor promjena i podražaja koji su u većoj ili manjoj mjeri mijenjali navike, poglede, svijest pograničnih društava.

Godine 1528. u bitci kod Belaja, jednoj od mnogih koje su uslijedile kao posljedica osmanskih pljačkaških prodora, a u kojoj su sudjelovale hrvatske čete pod vodstvom bana Ivana Karlovića, te snage unutrašnjo-austrijskih zemalja, hrvatski ban greškom je zamijenjen za neprijatelja i napadnut od strane njemačkih vojnika. Razlog zašto je napadnut leži u činjenici da su njemački vojnici zamijenili njegovu nošnju s neprijateljskom.¹⁶ Dakle u tom trenutku hrvatski ban, najviša institucija vlasti, nosi odjeću koju podanici Carstva zamjenjuju za osmansku. To je prezentan primjer utjecaja Osmanskog Carstva na hrvatsko stanovništvo. Desetak godina kasnije vojnici Ivana Zrinskog pri nasrtaju na kaptolska dobra (rezultat građanskog rata i neprijateljstva na relaciji biskup Šimun Erdody – Zrinski), po osmanskom običaju nose čalme, pa se činilo da su nasilje počinili Osmanlije.¹⁷ Par desetljeća kasnije u jednom izvještaju čete vrhovnog zapovjednika na krajini nazivaju se janičari.¹⁸

Za usporedbu, tijekom Tridesetogodišnjeg rata hrvatske postrojbe koje su sudjelovale u sukobima, ne samo da su ratovale na krajiški način (laka konjica koja je započinjala čarkanje, izviđala, skupljala provijant, informacije, a posebice se odlikovala mobilnošću i brzinom), nego su suvremenici sa svojim nošnjama i pojavom i izgledali kao Osmanlije.

Navest ćemo i par slučaja prelaska s jedne vjere na drugu. Razloga za promjene vjere bilo je mnogo i zasigurno se dotiču raznih ljudskih aspekata i sudbina i bilo bi nezahvalno i neutemeljeno lamentirati o njihovima porivima i očekivanjima. No često su takvi ljudi prelaskom na drugu vjeru postali jedni od najkompetentnijih i poduzetnijih osoba na novoprihvaćenoj strani. U kronikama iz onoga vremena kao junak i slavan

11 Sakcinski, 1883, 58.

12 Rattkay, 2001, 211.

13 Ibid., 212.

14 Ibid., 212.

15 Ibid., 219.

16 Lopašić, 1895, 48.

17 Krčelić, 1994, 253.

18 V. Klaić, 1975b, 301.

ratnik pojavljuje se Marko Tomašević, za koga Krčelić navodi da je netom postao kršćaninom odrekavši se vjere Muhamedove.¹⁹ Mi pak nalazimo njegovo junaštvo u pohodu 1553. godine, pod banom Petrom Erdodyem i Jurjem Frankopanom Slunjskim, na tvrđave Veliku i Gradišku koje su opustošili i spalili.²⁰ S kršćanske strane pak poznat je i glasovit primjer Franje Filipovića, zagrebačkog kanonika, od Osmanlija nazivanog *delipop* (junački pop), koji se nakon zarobljavanja kod Ivanića, i zarobljeničtva u Istanbulu, odrekao dotadašnje vjere i prihvatio islam. Pitanjem njegova oslobođenja bavili su se visoko pozicionirani crkveni velikodostojnici, pa i sam kralj. Hvalio se kasnije da će u roku tri dana osvojiti Zagreb i predstavljao je, svojim poznavanjem prostora i obrane, veliku opasnost.²¹ Biskup Juraj Drašković izopćio ga je proglasom iz župa čitave dijaceze, spalio sve pokretne koje je posjedovao, kuću mu nagrdio crnom bojom i oduzeo mu vinograde, šaljući pritom poruku širokom auditoriju što čeka neke možebitne buduće prebjegje.²²

Za kraj ovog kratkog poglavlja o kontaktu između zaraćenih strana, donosimo prilično šokantan događaj koji se odigrao za vrijeme, na kraju neuspješne, Khevenüllerove vojne 1578. godine. Naime spominje se da je u tom pohodu jedan Hrvat, za kojeg se sumnjalo da je slabe vjere, ubio vlastitog šurjaka, odsjekao mu glavu i donio je kao dokaz vjere pred glavnog zapovjednika.²³ Iz toga, ukoliko je taj događaj istinit, a o tome ne možemo i nećemo suditi, možemo uočiti da su između suprostavljenih strana postojali jaki osobni kontakti, čak i obiteljske veze. Naravno nama je interpretacija okvirna jer širu priču iz tog škrtog navoda ne možemo osvijetliti (da li je bio uskok, koje vjere, koje vjere mu je bio šurjak...), no možemo ponovno uvidjeti tu načelnost sukoba civilizacija i vertikalno se spustiti na prizemne nivoe, gdje je egzistirao jedan drukčiji i složeniji sustav ponašanja i razmišljanja.

3. Egzistencijalna problematika plaćenog vojnika i neke crtice iz međudnosa s lokalnim stanovništvom

Vojni rodovi, na kojima je počivala obrana ugroženog hrvatskog prostora, bili su pješadija i konjanništvo. Pješadija se ponajviše sastojala od haramija, porijeklom iz slojeva domicilnog stanovništva. U određenim važnijim utvrdama nalazila se i njemačka posada (*Deutsche Knechte*), isprva etnički njemačka, no s protokom vremena i kroz procese asimilacije postepeno kroatizirana. Na to je utjecala i činjenica da su bili bolje plaćeni od domaćih vojnika, pa je vladao veći interes pristupanju tim jedinicama. Konjanici su se djelili na laku konjicu, husare i na elitnije i bolje oklopljenije arkebuzire, koji su se nalazili na važnijim uporištima na krajini. Konjanici su se služili puškama kolašicama, dok su pješaci koristili jeftinije fitiljače.²⁴ U odredbi nadvojvode Karla za konjanike, iz 1578. godine, navedena je oprema konjanika. Spominju se su *plemenite viteze, s dobrim kojni, oklopi ili panicri, šišakom* (kacigom), *ščitom, kopjem, sablo, bodežom, batom ili sekirico spravne*, te ako je *komu drago puško polag nositi, to mu se dopusti*.²⁵ No većinu vojne sile činile su formacije sastavljene od domaćih ljudi, haramija. Haramije su bili stacionirani po cijeloj granici bez obzira na veličinu i značaj fortifikacija. Na čelu osnovne formacije, od otprilike 50-ak ljudi (to su naravno idealne proporcije) nalazio se vojvoda koji je doduše smatran za časnika, ali je bio izvan regularnog vojnog ustroja. Njega je postavljao kapetan, a vojvoda je imenovao zastavnika i, već po opsegu vojvodstva, jednog ili više desetnika.²⁶

Krajiška obrambena linija funkcionirala je na sustavu kapetanija, odnosno tvrđavinskih posada s komplementarnim mobilnim četama. Linije su spajane nizom čardaka, a ispred njih, kao obavještajna uporišta, postavljene su straže. Nužda je nametala potrebu iskorištavanja objekata raznovrsne provenijencije, a samim time i fizičkog stanja. Kakakteristični građevinski materijal bilo je drvo. Posebice se iskorištavalo

19 Krčelić, 1994, 267.

20 Rattkay, 2001, 216.

21 Krčelić, 1994, 282.

22 Ibid., 283.

23 Lopašić, 1890, 26.

24 Moačanin, 1984, 33.

25 N. Klaić, 1959, 35.

26 Kaser, 1997, 88.

za manje fortifikacije, za čardake, predstraže bolje utvrđenih mjesta, te za na brzinu i u nuždi izgrađene objekte. Podložno vremenskim uvjetima, ratnim operacijama (posebice vatri), vijek trajanja toga materijala potencijalno je kratak. S obzirom na takvo stanje, zidani ili kameni napušteni objekti često su iskorištavani za vojnu upotrebu. Posebice se to odnosi na crkve i crkvene tornjeve, stare gradine i samostane koji su često služili kao stražarska i manja obrambena mjesta.

Utvrdi, pa čak i one najveće gotovo nikada nisu građevinski do kraja završene. Kroz izvještaje raznih povjerenstva možemo vidjeti da većinu fortifikacija i većih i manjih treba obnoviti, neke i pri najosnovnijim elementima. Donosimo ovdje jedan izvadak iz izvještaja Ferdinandova povjerenstva s kraja 1563. godine za grad Izačić. Povjerenstvo nalazi Izačić zapuštenim i dobrim dijelom građevinski propalim. Za potrebe straže trebalo bi obnoviti bar jednu kulu, s čim bi trebalo početi odmah da se i ta, najbolja kula, ne uruši. Na njoj je trebalo obnoviti krovšte, stubišta i podnice te galerije za izviđanje i obranu.²⁷ I same dimenzije tih fortifikacija često su bile nedostatne i prilično skučene. Jedno povjerenstvo iz 1570. godine primjećuje o utvrdi Slunj da su u njoj jedva našli dovoljno mjesta da bi mogli zajedno ručati.²⁸

To vječno, opasno prisustvo rata naštetilo je i komunikacijama, čineći ih još jednom otežavajućom okolnošću za funkcioniranje granice. Neki stari, glavni putevi (prvenstveno Unski put), premješteni su na zapad, skrećući barem donekle izvan opasnosti, a lokalni putevi srozali su se gotovo na razinu staza. Za vrijeme kiša i snjegova bili su gotovo neprohodni. U takvim okvirima pokretanje većih operacija predstavljao je znantan napor. Svu intervenciju u prostor i konkretan trud koji je iziskivao takav jedan pohod nalazimo pri opisu poznate Khevenhüllerove vojne 1578. godine: „...vojska je morala napredovati kroz napuštene i brdovite krajeve, te je valjalo nadvisiti guste šume i kamenite planine, kroz koje su topovi na kotačima, te živež natovaren na brojna kola, bili prevoženi uz veliki napor i ljudi, i tegleće stoke, te uz velike poteškoće. Ipak, marljivošću vojskovođa prikupljen je velik broj radnika da bi trnokopima i sjekirama sjekli drveće izraslo na putu te razbijajući veće kamenje izravnali put.“²⁹ U takvim prilično odsječenim lokacijama, na predstažama, isturenim uporištima, brdima, klanicama i prevojima, funkcionirao je život vojnika na granici.

3.2. Plaća, siromštvo i korupcija

Preživljavanje na graničnom području iziskivalo je konstantan trud. S vječitim kašnjenjem plaća, iscrpljeni i bez osnovnih egzistencijalnih potreba, vojnici su često pribjegavali pljački ili zalaganju osobnih stvari, pa čak i vojne opreme. Neredovitost primanja vidljiva je i kroz odredbu za pješake i konjanike, izdanu od strane nadvojvode Karla 1578. godine. Tako su u dijelu koji se odnosi na pješake, navodi da ako nakon svršetka mjeseca prođe nekoliko dana ili tjedan, a plaća ne dođe, već se vojnicima samo nešto u ime plaće isplati, neka strpljivo dočekaju plaću i neka ne odu bez dopuštenja kapetana.³⁰ Prilikom očekivanja kakve veće osmanske navale potraživali su zapovjednici na krajini da se pošalju, barem za mjesec – dva, neisplaćene plaće. Time se planiralo bar malo sanirati zaostatak plaća, ali i pozitivno psihološki djelovati pred prestojeću opasnost.³¹

Hrvatski velikaši pauperizirani i ugroženi, sami nisu mogli adekvatno realizirati obranu svojih posjeda. Čak su i oni najmoćniji među njima molili za pomoć, te se ponekad čak i sporazumijevali s Osmanlijama u nadi da će sačuvati integritet svojih posjeda. Činjenica je da su hrvatski plemići, bez obzira na imovinsko stanje, tražili, ponekad i inzistirali, da kralj preuzme na sebe obranu njihovih ugroženi gradova i utvrda. Ponekad su čak prijetili napuštanjem i paljenjem tih objekata ukoliko njihovi zahtjevi ne budu realizirani. Oni su se odnosili na stavljanje kraljevih posada u gradove, njihovu opskrbu i općenito skrb za sve aspekte potrebne za obranu. Godine 1530. pisao je Karlović da više nije u stanju samostalno financirati bansku službu te neka

27 Kruhek, 1995, 208.

28 Kaser, 1997, 42.

29 Rattkay, 2001, 224.

30 „Aku prem kada mesec konac ima, plaća on hip ne dojde, nekuliku dni tjedan pasiva, ter im ča posujenu bude, da plaće volnu dočekajo, ter prez odpušćejna capitanov ne otido.“ N. Klaić, 1959, 33.

31 Simoniti, 1991, 237.

Ferdinand pošalje u kraljevinu svoju zasebnu vojsku.³²

Vojnici na krajini vječito su se nalazili u stanju depriviranosti. Nedostatak se očituje na financijskom planu, demografskom, pri opskrbi, fortifikacijama... Idealno stanje nije postojalo. Određene, potrebne i zamišljene brojke i namjere gotovo nikada nisu realizirane. Novac je kasnio, korupcija zapovjednika uzimala je maha do te mjere da su često primali novac i za nepopunjena mjesta. Komisije na terenu često nisu imali odgovora na pitanja gdje je i u što utrošen dio sredstava.³³

U navedenom izvještaju Ferdinandova povjerenstva iz 1563. godine, navodi se da je u gradu Bihaću veliko siromaštvo i bijeda vojnika, osobito njemačkih pješaka, koji neredovito primaju plaće te čak i gladuju. U istom izvještaju primijetili su da kontribucija od 100 forinoti koju je grad godišnje dobivao za popravak gradskih vratiju i mostova, uopće nije iskorištena u tu svrhu, već da su je gradski sudac i neki građani navodno iskoristili za neke općinske potrebe.³⁴

Tomas Dornberg, zapovjednik Zrina i Steničnjaka, u pismu Kristoforu Auerspergu, početkom 1578. piše „...da bi nas od one puztosi ozlobodili i naše se uzroki i nevolie na parvo poztavili, da ye naipervo grada orusilo se 30 lakath i sopeth se ga saki dan orusuje te...da nismo jos po(d)punoma placheni od (15)75. godischa, a (15)76. ostaie i (15)77. po(d)punoma na dugu...“³⁵

Konjanici su ipak imali određenu, barem načelnu, iskazanu u odredbama nadvojvode Karla iz 1578. godine po kojima onima koji su zarobljeni u junačkoj borbi, započetoj po odluci i naredbi kapetana, plaće teku kao da su slobodni.³⁶ U slučaju da je netko zarobljen ne u bitci, ali na kakav drugi časan način, neka mu plaća teče tri mjeseca, ali ne više.³⁷

Vojnicima na krajini plaća je isplaćivana u novcu, te po par mjeseci u suknu i jedan mjesec u provijantu. Unutrašnjeaustrijski staleži znali su iskoristiti takav vid isplate za potencijalne malverzacije i zaradu. Naime zaračunavali su sukno i provijant po najvišim tržišnim vrijednostima, dok su ga nabavljali, u velikim količinama i u povoljnom trenutku, po znatno povoljnijim cijenama.³⁸

Redovitu isplatu plaća vojnik na krajini teško je mogao očekivati. Znatan vremenski razmak zjapio je između propisane i isplaćene plaće. Vojne strukture pokušale su relativizirati taj problem izdavanjem pismenih potvrda, kao svojevrzne garancije plaće, prema kojima bi se naknadno isplaćivale svote. Vojni zapovjednici kompromitirali su, pritom se bogateći, i te mjere, otkupljujući te potvrde od pauperiziranih i očajnih vojnika po manjim svotama, čime su otvarali vrata priličnoj zaradi. To je bila jedna mogućnost prevare, a druga je bila uzimanje plaće za nepopunjena plaćena mjesta. Godine 1567. zapovjednik u Ripču, Ivan Izačić, uz svoju dobivao je još čak 15 takvih plaća.³⁹ Prilikom jedne inspekcije 1560. godine vojni komesari nisu našli nepravilnosti u broju ljudi na krajini i u vojnom registru. No prilikom inspekcije (kako zapovjednici vjerojatno nisu unajmili plaćene vojnike), posebice u Senju i Bihaću, naišli su na od starosti oslabljele stanovnike, mlade nenaoružane dječake od tri do trinaest godina, potom svećenike, učitelje, učenike, vrtlare i udovice.⁴⁰

Četama koje su kranjski staleži držali na krajini, prema propisima, trebala je biti u odnosu na vojsku stacioniranu u samoj Kranjskoj, isplaćena veća svota novaca. No iz vojnih ispisa vidljive su neregularnosti pri isplati tih plaćenika. Godine 1561. držala je Kranjska na području hrvatske krajine 200 strijelaca kojima je plaća bila 56 rajnskih guldena, za razliku od četa stacioniranih u Kranjskoj kojima je plaća bila 42 rajnska guldena. No, prema vojnim ispisima, izgleda da su i oni na krajini dobijali identičnu svotu kao i oni stacionirani

32 V. Klaić, 1975b, 117.

33 Moačanin, 1984, 30.

34 Kruhek, 1995, 211.

35 Bojnčić, 1914, 91.

36 „Vsi ki v viteškim harcovani vuhičeni budo pod redom i poročenjem kapitanovim, tim plaća teče za nih glave,kako da bi slobodni bil.“ N. Klaić, 1959, 36.

37 „Ki paki ne v harcu nego drugim poštenim potem vhičen, tomu na tri mesce plaća teče, ne dalje.“ Ibid., 36.

38 Kaser, 1997, 85.

39 Simoniti, 1991, 239.

40 Ibid., 240.

u unutrašnjosti, dakle manje.⁴¹

Doprinos iz Svetog Rimskog Carstva kroz duži period (XVI./XVII. stoljeće), iznosio je milijunsku svotu, točnije dva milijuna i 250 tisuća foriniti. Taj doprinos za borbu protiv Osmanlija plaćali su njemački trgovci, ali često novcem koji je u Njemačkoj bio bezvrijedan. Preko nadvojvode taj je novac isplaćivan vojsci na krajini, a oni su njime plaćali domaće ljude pri opskrbi. No tim novcem hrvatsko stanovništvo nije moglo ništa kupiti u Carstvu, a čak ni kralj nije primao taj novac za otplatu ratne daće.⁴²

3.2. Opskrba, trgovina, korupcija

Većina trgovine na krajini, tekla je ipak mimo vojne opskrbe linije, koja je najaktivnija bila u vrijeme vojnih operacija, dosežući do 22 % ukupnih vojnih troškova. U običnim godinama utrošena svota kretala se oko 5 %, što je godišnje zadovoljavalo 22,2 % potrebne svote, dok se ostalo nabavljalo na crnom tržištu.⁴³

Takav sustav otvarao je široke mogućnosti zarade lokalnim plemićima, pa ne čudi što su oni nametnuli pravo prvootkupa kmetskih proizvoda koje su kasnije skuplje prodavali stacioniranoj vojsci i pritom dobro zarađivali. Hrvatsko plemstvo prepoznalo je mogućnosti koje je nudila trgovina poljoprivrednim proizvodima, što je rezultiralo porastom interesa za feudalnu rentu. Samim time počeli su opterećivati zavisne seljake novim rentama i teretima.⁴⁴ Drugim riječima velikaši su počeli dominirati u trgovinskim odnosima. U izvještaju vojnih opskrbenika Franje Teuffenbacha i Franje Poppendorfa od 21. listopada 1560. godine nalazimo popis velikaša koji su se bavili prodajom poljoprivrednih proizvoda, a to su : Zagrebački Kaptol (vlastelinstva Sisak, Varaždinske Toplice, posjedi oko Zagreba), zagrebački biskup (Topusko, Vrbovec), Andrija Bathory i Andrija Theuffenbach (susjedgradsko – stubičko vlastelinstvo), Alapy (vl. Vukovina), Petar Ratkaj (vl. Veliki i Mali Tabor), ban Petar Erdody (vl. Cesargrad, Okić, Jastrebarsko, Želin), grof Nikola Zrinski (vl. Međimurje, Ozalj, Medvedgrad i dr.), Matija Keglević i Luka Sekelj (Krapinsko Kostelski posjedi, Lohor), vlastela Vinice kod Varaždina, knez Bathyany (posjedi kod Varaždina, vl. Greben), Krsto Grubar (vl. Samobor), grofovi Frankopani Tržački (posjedi u Hrvatskoj, dio Samobora); dakle čitava plejada velikaša u Hrvatskoj.⁴⁵

Odnosi između plaćene vojske i lokalnih društvenih slojeva često su bili narušeni. Kako su vojnici na krajini provijant nabavljali u lokalnoj sredini o kojoj su uvelike i ovisili, dominicilni velikaši, sve više dominirajuću u trgovinskim odnosima, određivali su prilično visoke cijene. Takva latentno incidentna situacija znala bi ek-splodirati u vidu vojničke pljačke i rekvizicije potrebnih proizvoda, a na štetu lokalnog stanovništva i samih velikaša.

Na Saboru u Križevcima 6. siječnja 1538. godine, staleži su donijeli niz zaključaka, stvorivši opširan plan mjera za produktivnije funkcioniranje obrane krajine. Sadržani su zaključci koji se donose i na pitanje opskrbe i odnosa prema plaćenju vojsci. Zaključeno je da treba izbjegavati smještaj plaćenika po plemićkim dvorovima, kmetskim selima i župničkim stanovima. Dakle mjesto joj je u utverdama i vojnim logorima. Određeni su Virovitica, Kraljeva Velika i Novigrad kao mjesta čuvanja zaliha za vojne posade. Da posade ne ostanu bez zaliha određeno je da svi feudalni posjednici odvoje od žita, zobi, sirka i drugih proizvoda dvadesetinu. Dvadesetinu će utvrditi posebni poreznici Hrvatske kraljevine, a feudanci su obvezatni na svoj trošak i trud dovesti je na mjesto koje će odrediti ban. Da ne dođe do manipulacija, točno su određene cijene prehrambenih proizvoda (pinta vina 2 denara, jedan dobar bik 12 forinti, krava dojlja 6 forinti...)⁴⁶

Na Saboru održanom 1. rujna 1558. godine određuje se da se živež skupi u onim županijama u kojima je to moguće. Prikupiti će se u Zagrebu, Rakovcu, Varaždinu i Križevcima te odande otpremiti u granične utvrde.⁴⁷

41 Ibid., 137.

42 Moačanin, 1984, 30-31.

43 Simoniti, 1991, 216.

44 Adamček, 1980, 396.

45 Ibid., 295.

46 Kruhek, 1995, 100.

47 Ibid., 184.

Jedanaest godina kasnije, 1567. godine, Sabor je odredio da se živež ne smije u tuđinu prodavati, osim ako se ne bi mijenjao za sol, a ako bi od toga meštari opskrbenici što prodali, mora se to odmah nadomjestiti i tako osigurati provijant za buduće potrebe krajiških gradova. Potrebno je također odrediti stalan cjenik za živež da ne budu oštećeni ni prodavači ni vojnici, koji se u slučaju nasilnog otimanja hrane seljacima moraju kazniti šibanjem, a nanesena šteta nadoknaditi od njihove plaće. Također navodi se da plemići i velikaši ne smiju od seljaka koji prevoze hranu na prodaju u krajiške gradove ubirati tridesetine ni maltarine.⁴⁸ Nešto kasnije, 1573. godine, zahtijevao je Maksimilijan da kmetovi ne prodaju živež u tuđinu, dok krajiške potrebe nisu zadovoljene. Hrvatski staleži su to odbili jer tvrde da na temelju takve trgovine dobijaju morsku sol i novac za ratne daće, ali da će voditi računa da u krajini bude dovoljno žita za prodaju.⁴⁹

Staleži su prisiljavali seljake da, ponekad i besplatno, ustupe određene namirnice za opskrbu vojske. Tako je 1538. godine svaki kmet trebao besplatno dati kvartu pšenice; 1558. godine od poreznog dima moralo se prodati kvartu pšeničnog brašna, 2 kvarti zobi, hajdine ili ječma, svaka 4 dima morala su dovesti voz sijena, a svakih 20 jednog vola ili kravu, a slične odluke, s varirajućim nametima, ponovljene su i 1560., 1578., 1582. i 1592. godine, a da sami velikaši niti jednom nisu bili prisiljeni ustupiti ili prodati namirnice.⁵⁰

Velikaši su nudili na prodaju svoje proizvode po prilično visokim cijenama, koje su oni određivali. Monopolizirali su viškove seljačke proizvodnje, kupovali ih po nižim cijenama te ih preprodavali za znatno veću dobit. Ponekad su, u nemogućnosti postizanja željenih cijena, intervenirali u tržište obustavom prodaje, i na taj umjetan način kreirali potražnju i skok cijena. Vladaru su obrazložili da se ravnaju po ekonomskim zakonitostima; cijena na tržištu je niska kada je mnogo žitarica, a visoka kada je žitarica malo.⁵¹

U već spomenutoj predstavi iz 1560. godine, tražili su Theuffenbach i Poppendorf da vladar naredi tim velikašima da dopuste seljacima prodaju viška ostvarenog poslije podmirivanja daća i to po identičnim cijenama po kojima ga kupuju plemići.⁵²

Vladar i vojne vlasti željeli su definirati maksimalne cijene i relativizirati odnosno ukinuti posredničku ulogu plemstva. Sabor je branio i obranio plemićke pozicije, a za skupe cijene uvijek se našao neki izgovor. Za skupoću proizvoda koje je kupovala vojska u Karlovcu recimo, optužena je njemačka posada, koja, dobro plaćena, obilazi sela i kupuje proizvode te ih za veću cijenu dalje prodaje, što šteti posebice slabije plaćenim, lakim konjanicima, husarima.⁵³

Štete od vojnika nisu trpjeli samo seljaci i plemići, već i trgovci koji su svoju robu donosili na prodaju vojsci. Tako u već spomenutim odredbama iz 1578. godine, stoji da u taborima, mjestima stanovanja i na putu ne čine štete ili pljačke, te neka nikome ne čine krivicu, a trgovcima koji hranu i druge potrebštine donose, ne čine zla, pod prijetnjom gubitka glave.⁵⁴

Za štete počinjene plemstvu i seljacima tražili su hrvatski velikaši da se namire iz plaće odgovornih vojnika. Za štetu počinjenu 1569. godine kada su kraljeve konjaničke čete pasle (i na hrvatskoj i na slavonskoj krajini) svoje konje na livadama nevoljnih kmetova, tražili su od najviših vojnih instanci da se ta šteta, te još neke počinjene, podmire.⁵⁵

Sjačanjem vojnih struktura, a istodobno s redukcijom banskog utjecaja, dolazilo je do konfrontacija po pitanju sudskih ingerencija. Za banovanja Nikole Šubića Sigetskog krajiški zapovjednici su suđeni i globaljeni na banskom sudu, pa i za manje prekršaje. S vremenom ipak krajiški zapovjednici počeli su diskreditirati juridičke prerogative kraljevine Hrvatske. Tako je 1585. Hrvatski sabor morao intervenirati u korist dvojice hrvatskih plemića koje je zatočio karlovački general mimo svih privilegija, mimo kraljeve zakletve i dekreta

48 Klaić, 1975b, 338.

49 Ibid., 381.

50 Adamček, 1980, 301-302.

51 Simoniti, 1991, 239.

52 Adamček, 1980, 303.

53 Adamček, 1908., 305.

54 „Da se čuvajo v taborih, stancih, putih niedne tatbine, zla ili krivine komu čine; i da tergovcem, ki jeluša i drugo potribo doneso, niedne sile pod zgubljem glave ne čine.“ N. Klaić, 1959, 33.

55 V.Klaić, 1975b, 347.

blaženih ugarskih kraljeva.⁵⁶

Lokalno stanovništvo pljačkali su i domaći velikaši. Često u zavadi, bez obzira na osmansku opasnost, rado su napadali jedni druge i trošili svoje resurse na lokalnim sukobima. Takav vid konfrontacije odvijao se bez obzira na osmansku ugrozu i možemo ga sagledavati kao uvriježen princip međusobnog obračunavanja. Tako su 1538. godine od strane kaštelana Donjeg Gradca optuženi ljudi Ivana Zrinskog da su sami napravili i stavili na glavu turske turbane, a na čelo tursku zastavu, da bi se činilo da su Osmanlije opljačkali Sisak.⁵⁷

Izgleda da su i vojni zapovjednici ponekad nasilnim metodama i prema kraljevim zapovjednicima pokušavali osigurati provijant. Tako zapovjednik grobnički Mihalj Kobasić u pismu Jožefu Nikoliću od Kožlaka negira tvrdnje određenih ljudi da posjeduju dovoljno žita. Naime on piše da „...ste razumili....da ja imam žita, i ako ta vojska ne bude našla brašna, da hoće uboznim ljudem škodu činiti, te odgovara da od ovuda se ne nadijte nijednoga za sada jiliša, zač ubozi kmeti nimaju ča jisti svojom obiteljom, nego gladom padaju, tuliko za kruh, kuliko za vino.“⁵⁸

Pitanje je kakva je zaista bila demografska slika hrvatskog pograničja. Neka područja su jamačno bila potpuno opustošena, ali neki dijelovi, uglavnom uz Kupu ili oko važnijih utvrda bili su sasvim solidno (s obzirom na situaciju) naseljeni. Sredinom stoljeća, 1553. godine, raspolagao je Zrinski Novigrad s još 100 podanika, dok je područje oko Krupe naseljavalo oko 300 podanika, a dvadesetak godina kasnije na području utvrde Bihać (oko Golubića, između Bihaća i Ripča), prisutno je još toliko ljudi da su mogli poljoprivrednim proizvodima opskrbljivati gradsku posadu.⁵⁹ Najviše stanovništva ostalo je oko većih mjesta, kao što su Ozalj, Dubovac, Steničnjak. Na ovom zadnjem bilo je početkom sedamdesetih oko 1000 kmetskih naselja, da bi od 1575. - 1578. bilo katastrofalno opustošeno, pri čemu je odvedeno 1500 ljudi i gospodarstvo uništeno.⁶⁰ No treba napomenuti da migracijom stanovništva s izravno ugroženog na latentno opasna područja ili prema utvrđenijim i sigurnijim mjestima na fronti, ipak dolazi do popunjavanja i naseljavanja određenih pograničnih točaka.

Zanimljiva je opservacija iznesena u jednoj inspekciji koja je izvršena u Hrvatskoj, u jeku potencijalnog napada na sam Beč, kada je ustanovljeno da građani Steničnjaka, dvor i podložnici u Turovom polju, te na posjedima Zrinskih u Dubovcu i Ozlju posjeduju sve vrste žita, vina, svinjskog mesa i sira, ali je problem bio nabaviti išta od toga bez gotova novca.⁶¹

Iz popisa inventara sisačkog kaštela, nastalih 1550-tih godina, vidimo da je bio dobro opskrbljen brašnom, solju, slaninom i vinom, ali prema riječima Kaptola, te zalihe nisu dostatne za dužu opsadu i prehranu većeg broja vojnika.⁶²

Već spomenuto Ferdinandovo povjerenstvo iz 1563. po pitanju opskrbe navodi da bi trebalo postaviti ratne skrbnike u utvdama koji bi kupovali žito po hrvatskim krajevima južno od Kupe, gdje problem predstavlja činjenica da na još napućenim imanjima, uglavnom zrinskim i frankopanskim posjedima u gornjem Pokuplju, žito biva prevoženo do primorskih luka gdje je prodavano po znatno višim cijenama. Problem je i transport do skladišta, a posebno do posada po utvdama na granici, za što bi mogli pomoći uskoci koji posjeduju priličan broj konja.⁶³

4. Ratovanje i organiziranje, junaštvo i izdaja

4.1. Podloga za rat

56 Moačanin, 1984, 31.

57 Krčelić, 1994, 252.

58 Bojničić, 1914, 72.

59 Kaser, 1997, 35.

60 Ibid., 37.

61 Simoniti, 1991, 213.

62 Kruhek, 1995, 136.

63 Ibid., 224-225.

„Turske sile umnažanje spodobno je moru, koje istina ne biva više niti se umanjuje, ali je takova svojstva, da neimade nikada mira, nego se svejednako talasa, koleba i miče, pa ako se u jednom predjelu stiša, u drugom u svoje bregove udara i lupa....Takvo svojstvo imaju i Turci, neimaju nikada mira kao ni more, jednako vode rat, i od godine do godine udaraju iz jedne zemlje u drugu. Pa ako i učine gdje primirje radi svoje koristi, onda odmah i u drugih predjelih čine zla, robe ljude, a koji ne mogu ići one poubijaju.“⁶⁴ Tako je svjedočio Mihajlo Ostrožinski koji je nakon zarobljenštva, iz prve ruke kao janjičar, iskusio osmanlijski ratni stroj.

Hrvatsko srednjovjekovno društvo nije bilo spremno suočiti se uspješno s nadolazećom plimom osmanskih kontinuiranih i sustavnih napada. Cijeli obrambeni sustav i cijela vojna filozofija bili su anakroni. Velike presudne bitke, o kojima ovisi sudbina cijelog pohoda, uz neke iznimke, polako su pripadale nekom prošlom vremenu. Tadašnji rat pretvorio se u sveprisutan i kontinuirani napor. Osmanlije su u ratni stroj upregle cijelu državu. Osmansko Carstvo bilo je vojno hijerarhizirano, spremno, odlučno i praktično zavisno od rata.

Hrvatski staleži nisu sami mogli konkurirati takvom vidu ratne prijetnje. Ona snaga od koje su oni opravdano i očekivano tražili pomoć i koja je na to bila obvezatna, kraljevska središnja vlast, nije mogla ispuniti njihova očekivanja.

Jagelovići nisu imali čvrstu vladarsku strukturu, tako da su pogođeni krajevi bili prepušteni na obranu lokalnim vladarima ili lokalnom plemstvu. Ti društveni čimbenici imali su neposredan interes za obranu tih teritorija koji su ili bili dijelovi njihovih posjeda ili bi gubitak određenih dijelova zaprijetio konkretnom opasnošću za njihove zemlje. Bez efektivne središnje vlasti, s malodobnim vladarom, pod utjecajem svojih skrbnika i simptomatično prazne blagajne, u kraljevstvu se vodila konfrontacija raznih plemićkih struja koje su pokušavale iskoristiti taj svojevrsni politički vakuum za zadovoljenje svojih aspiracija.

Mletački poslanik iz toga vremena uvriježenom dramatikom svjedoči o ondašnjem stanju: „Ugarska je zemlja u kojoj nije ni istine ni vjere. Tko ima uz se više plemića i tko umije bolje vikati taj čini što hoće. Tu ne znači ništa kraljev ugled niti ugled gospode. Sve je u ruci plemstva.“⁶⁵

Defenzivne akcije jedva su izvršavane, a o bilo kakvim opsežnijim, planski provedenim i uspješnim akcijama nije moglo biti govora. S vremenom na vrijeme kršćanska strana izvoljevala je kakvu spektakularnu pobjedu, kakav veličanstveni prodor do opsjednutog grada, kakvu diverzantsku akciju, no rezultati tih postupaka imali su više odjeka u pjesništvu, književnosti, umjetnosti, nego na samom terenu. Hrvatski staleži trebali su vladara koji će aktivno doprinositi njihovu defenzivnom naporu.

4.2. Ratna realnost

Ustoličenje Ferdinanda nadovezalo se na sve veću međuovisnost koja je uznapredovala između hrvatskih staleža i nadvojvode. Staleži, oslabljeni i osiromašeni, očajnički su trebali čvršću središnju vlast koja ima kapacitete i interese aktivno se starati za njihovu obranu. Ferdinand Habsburški zadovoljavao je taj kriterij jer su njegove zemlje bile također na udaru Osmanlija i nužno im je trebala neutralna zona na kojoj će pokušati zaustaviti njihova ofenzivna djelovanja.

I prije cetinskog sabora i izbora za kralja, Ferdinand je držao posade u više hrvatskih gradova. Ferdinandova pomoć očitovala se na više razina. Raspon pomoći je širok, od zadovoljavanja najmanjih, trenutnih potreba, do obećanja o držanju većih vojski za efektivnu obranu šireg prostora. Jedan primjer te količinski manje poslanoj pomoći je pripomoć svome tadašnjem pristalici Krsti Frankopan, kome je prije Mohačke bitke darovao 6 centi baruta, 3 centi olova i 20 pušaka.⁶⁶

Hrvatsko plemstvo je napokon, nakon smrti Ludovika II., izabralo na saboru u Cetinu, 1. siječnja 1527 godine, Ferdinanda Habsburškog za svog vladara. Ferdinand se obvezao da će na hrvatskom prostoru držati 1000 konjanika i 200 pješaka, pod zapovjedništvom svoga kapetana, te da će sljedećih 800 konjanika biti raspoređeno kao pomoć hrvatskom plemstvu.⁶⁷ Također se obvezao da će voditi računa o opskrbi i utvrđenosti,

64 Ibid., 54.

65 Smičiklas, 1882, 715.

66 V. Klaić, 1975b, 74.

67 Kruhek, 1995, 79.

odnosno o općim potrebama ugroženih fortifikacija.

U spomenici prisege vjernosti hrvatskog plemstva stoji : „...pa uzeći na um također tolike milosti, potpomoći i blagodati kojima, između tolikih kršćanskih vladara, samo njegovo posvećeno veličanstvo nas i Kraljevinu Hrvatsku eto već više godina milostivo darivaše i od bijesnih Turaka braniše...“⁶⁸

Dolaskom Ferdinanda na hrvatsko prijestolje problemi nisu prestali. Dapače izbio je građanski rat koji je podijelio zemlju i okupirao resurse, tako da je protuosmansko djelovanje palo u drugi plan. Osiromašena zemlja, konstantno na udaru Osmanlija, sad je zapletena i u dinastičke sukobe, što je iscrpljivalo i one male potencijale koje je imala. Ferdinand, koji je obećao promptnu i konkretnu pomoć, sada prvenstveno misli na obranu svojih kraljevskih aspiracija. U tim vremenima kada je sposoban i iskusan ratnik predstavljao prijeku potrebu, jedan takav, Krsto Frankopan, čovjek koji se borio za cara Maksimilijana i kojeg se potenciralo, radi svoga iskustva, kao zapovjednika kraljevskih snaga na Mohačkom polju (na kraju nije niti stigao na bitku), pogiba u građanskom ratu pod Varaždinom. Ne iznenađuju tada tužne elegije, poput ove budućeg zagrebačkog biskupa, Nikole Olah:

*„Ludovik umre, a strasti snagu nam potpuno zgrabe,
Kojima otvori put naša zagrižljiva krv.
Nisu nam u srcu bile riječi tvoje da znamo,
Kako razdvojena vlast tešku će imati kob.
Kraljevsku krunu smo dali sad dvojici kraljeva, ludi!
Od tog ništa se gorega ne može zbit!“⁶⁹*

Unutaršnje austrijske zemlje 1529. godine prvi su puta donirale veću svotu novaca namjenjenu financiranju plaćeničkih četa na hrvatskom području. Angažirano je 1500 španjolskih plaćenika (od koji je polovica bila stacionirana u Gradecu), no njihova prvenstvena uloga očitovala se u sudjelovanju u građanskom ratu protiv Ivana Zapolje.⁷⁰ Jedan je to od primjera koji očituje isprepletenost vanjskih i unutrašnjih potreba i koji stavlja protuosmansko djelovanje na hrvatskom prostoru u širu perspektivu, u kojoj je ono ponekad trpjelo svojevrsan maćehinski odnos i zadobijalo sekundarni značaj

Obećana pomoć ili nije stizala ili je bila nedostatna. Neposredno nakon izbora tražili su staleži obećano i to promptno. Na saboru u Topuskom 1545. godine hrvatski staleži gotovo indisponirano pišu: „Ostavi li nas Vaše Veličanstvo, i dalje u ovoj krajnjoj nevolji, onda molimo, da nam vrati našu izbornu povelju, što smo Vam je poslali po Vašim izaslanicima, a mi ćemo opet s naše strane Vama vratiti onu povelju, koju su nam u vaše ime predali Vaši izaslanici!“⁷¹

Već 3. siječnja 1527. godine zahtijevali su plemići da im Ferdinand pošalje plaću za konjanike i pješake, i to za tri mjeseca, te neka popuni posade i opskrbi one gradove gdje je to potrebno. Već tada predlažu da kralj preuzme one gradove za koje je izgledno da bi uskoro mogli biti osvojeni.⁷² Takvi zahtjevi kasnije će postati uobičajeni. Staleži su gotovo zahtijevali od Ferdinanda preuzimanje obrane određenih ugroženih gradova i smještaj kraljevih vojnika u njih. Već 1524. godine prezeo je Ferdinand obranu Zrinskih gradova Dobre Njive i Novigrada na Uni. Do 1563. godine od 86 obrambenih uporišta duž Hrvatske krajine, njih 13 u kraljevu je posjedu, dok je u njih 45 smještena kraljevska posada. Nadalje, 27 ih je bilo nezaposjednuto dok su 14 držali njihovi vlasnici (od toga šest zagrebački kaptol).⁷³ I to je proces koji kontinuirano raste. Međutim takva situacija izaziva pravne nedoumice. Naime staleži žele prepustiti kralju obranu i odgovornost za obranu, no ne žele se potpuno odreći vlasništva nad odstupljenim objektima. S druge pak strane kralj želi zaokružiti posjed te traži da mu se ustupe i posjedi koji idu uz gradove na što plemstvo ne želi pristati. Iako su preuzimane samo

68 V. Klaić, 1975b, 83.

69 Krčelić, 1994, 248.

70 Klaić, 1975b, 112.

71 Šišić, 1939, 118.

72 Klaić, 1975b, 86.

73 Kaser, 1997, 49.

utvrde, a ne i posjed koji im pripada, kasnije pri formiranju institucionalizirane vojne krajine, interpretiralo se da je zajedno s utvrdama i okolni teritorij u pravnom smislu vladarevo vlasništvo.

Kralj i vojne strukture žele u prvim desetljećima zadobiti što više gradova pod svoju upravu. No od sredine stoljeća, s dolaskom na mjesto vrhovnog zapovjednika Ivana Ungnada, počelo se razmišljati o grupiranju snaga, o izvlačenju posada s nepotrebnih položaja, te o rušenju fortifikacija, i većih i manjih, čija je obrambena uloga više ugrožavala nego doprinosila integritetu i konsolidaciji prostora.

Iako su na saboru u Steničnjaku 1558. godine hrvatski staleži odbili kraljev plan rušenja nedovoljno branjenih mjesta, kao što su Zrin, Slunj sa samostanom, Komogovina, Prevršac, Gradac i Svinica i tražili da ih uzme u zaštitu jer će inače nastupiti rasulo i raseljavanje, izgleda da su na području hrvatske krajine, do 1563. osim Zrina i Gvozdanskog, sve manje utvrde razrušene ili napuštene.⁷⁴ No staleži su i dalje sa svoje strane kritički gledali na takvu politiku jer „...čemu stare rušiti, a nove graditi.“⁷⁵

Ipak, bez obzira na veličinu i povijesni značaj, gradovi koji nisu zadovoljavali u strateškom smislu bili su ili porušeni ili prepušteni laganom propadanju. Čak i Steničnjak, koji se svojom glomaznošću i povijesnim naslijeđem posebice isticao (kao što je rečeno još početkom 1570-tih imao je oko 1000 selišta) nije izuzet, te je nakon gradnje Karlovca i on prepušten laganom propadanju.

Infrastrukturne zahtjeve teško je bilo zadovoljiti, pa je uglavnom građevno stanje utvrda bilo loše. Bihać, kao najisturenija utvrda zahtijevao je opetovane arhitektonske intervencije. Godine 1576. piše gradski sudac Franko Kaptolović da je Bihać „...posve zapušten i razoren. Kod gradskih vrata naherio se jedan turanaj, te će se srušiti. Mostovi jesu tako poderani, da se ni drva ne mogu preko njih u grad uvoziti. Zidovi se gradski osipaše...“⁷⁶ U gradskoj poslanici godinu dana kasnije navode da „...ni imamo oko ovoga nevoljnoga varošana zidu staje, na čem bi junak stal, kada bi se nevolja prigodila, a načiniti ih nimamo čim, začnam Turci nedadu van ni izlizti, zač su oko nas okolo turski gradi, u kih Turci stoje.“⁷⁷

Vojne strukture uporno inzistiraju i na uvođenju Siska, kao vrlo važnog mjesta na krajini, u njihov sustav, uz stavljanje njemačke posade u nj. Nepovjerenje između Kaptola i krajiških struktura oko pitanja Siska egzistiralo je kao prirodna posljedica tih pretenzija. Čak i u vrijeme najvećih opasnosti suzdržavao se Kaptol od primanja njemačkih četa. Tako je godine 1592. štajerskom kapetanu Krsti Penchellu, koji se jadao da je njegova četa gladna i da u Brestu nema više hrane, onemogućen ulaz u Sisak uz opravdanje kanonika Mikca da za takav čin nema adekvatne posebne dozvole.⁷⁸

Jedan izvještaj iz tridestih godina 16. stoljeća dopušta nam barem načelano uvid u probleme koji su pratili kršćansku vojsku.

Tako nadbiskup Lundske Ivan Wese javlja 1536. godine da je znatna Osmanlijska sila (on navodi 18000 ljudi, što je vjerojatno pretjerano kao i navedena brojka od 25000 kršćanskih vojnika) provalila u Slavoniju, te iako je kršćanska strana imala veći broj ljudi nije učinjeno ništa jer su se velikaši zavadili oko kapetanske pozicije te bez otpora neprijatelju razišli.⁷⁹ Dakle i u trenutcima velike i neposredne opasnosti plemićki partikularizam strašno je jak. Na ovom primjeru, ukoliko povjerujemo nadbiskupu, možemo vidjeti i apstinenciju hijerarhijski uređenog vojnog sustava, a bez ta dva faktora, bar privremenoga zajedništva i vojne hijerarhije, teško je uspješno djelovati.

Godinu dana kasnije, nakon pada Požege, izvedena je poznata i katastrofalna Katzianerova vojna. Pohod je loše organiziran, glavni ciljevi nisu ispunjeni, a logistika je zakazala. Putevi su bili loši, nije se mogla razviti potrebna brzina i istovremeno održati podnošljiv razmak od komore. Vojska je napredovala prema Osijeku, ali je bila prisiljena povući se. Pri povratku zavukla se u slavonske močvare gdje, „...u nestašici hrane napadnu ih Turci...“⁸⁰, a zapovjednici su u većinom i pobjegli prije bitke, ostavivši vojsku da doživi poraz kod

74 Kruhek, 1984, 224 – 226.

75 Krčelić, 1994, 305.

76 Lopašić, 1890, 78.

77 Ibid., 80.

78 Kruhek, 1984, 231.

79 V. Klaić, 1975b, 143.

80 Krčelić, 1994, 252.

Gorjana i bijedno propadnu u slavonskim močvarama.

Što se tiče opsadnog stanja, koje su iskusili mnogi gradovi, i veći i manji, koncentrirat ćemo se na trenutak, na ranije razdoblje i na sudbinu grada Jajca. Permanentno okruženje, u kojem se grad nalazio, rezlitalo je prvenstveno nedostatkom provijanta. Gotovo presječenih komunikacija i opustošenim poljoprivrednim dobrima, grad je životario u kroničnoj oskudici. Nabava hrane bilo je goruće pitanje, a jedino se, u adekvatnim količinama, mogla unijeti kroz izvođenje većih vojno - opskrbnih operacija. U konačnici posada nije imala luksuz birati svoje sljedeći obrok, jedući „...ne samo ono čime se ljudi hrane, nego je i ono bilo potrošeno, što samo najveći glad ljudskim jelom čini.“⁸¹

4.3. Predaja i izdaja

Prema izvještajima postojao je jedan uzorak ponašanja koji se uočava kroz cijelo promatrano razdoblje. Naime veliki broj utvrda završavao je u neprijateljskim rukama ili izdajom ili predajom ili jednostavno njihovim napuštanjem i paljenjem kada je strah nadvladao hrabrost i nadu. Razbijeni su okviru one normalne, funkcionirajuće svakodnevnice koja je sada bila podređena ratnoj stvarnosti. Stanovnici su se u određenim trenucima zasigurno osjećali napušteni, sami, izolirani, bez ikakve nade da će pomoć stići, ili ako i stigne biti će nedostatna i zakašnjela. Prepušteni sami sebi na udaru vječne strepnje i straha pucaju svi okviru načelnosti, pa i dominantni faktori kao vjera i vjernost popuštaju pred njihovim naletom. Zaista, strah i zebnja konstantni su suputnici života na krajini.

Navest ćemo samo neke takve primjere. Valpovo je 1543. godine palo nakon što je izbila pobuna protiv zapovjednika koji je skupa s gradom predan Osmanlijama.⁸² Malo više od desetljeća kasnije, godine 1544. Kraljeva Velika izdajom kmetova dospjela je u njihove ruke. Navodno je određeni Andrija Pilat agitirao za predaju. No unatoč obećanju da će prema građanima postupati humano, nad stanovništvo je izvršen pokolj.⁸³ Vijest o izdaji navodi u svojoj kronici i Antun Vramec : „Grad Velika zauzet be od Turkov, izdan od nekih kemtichev.“⁸⁴ Posebice je upečatljiva izdaja zapovjednika Kostajnice, Kranjca, Pankracija Lusthalera (Lostohara) koji ju je prodao za 2000 talira.⁸⁵ Vramec za Kostajnicu navodi: „Kosztaniczu grad Turczy zaviesie. Zdal ie Grada neky Nemecz Loztohar, ky ie bil Kapitan v Gradu, za peneze Turkom, zkoteroga grada vsza Horvaczka zemlia opusztei Szlovenszka.“⁸⁶ Padom Kostajnice probijena je obrana na rijeci Uni i otvoren im je put u unutrašnjost.

Lista predanih ili izdanih gradova prilično je duga. Pripada tu i Moslavina, koja je pala nakon što se posada razbježala,⁸⁷ pa Čazma, Dubrava i Ustilonja, koje su predane u osmanske ruke⁸⁸, a izgleda da su očajni građani Gvozdanskog 1559. godine u jednom trenutku sami priznali osmansku vlast⁸⁹ da bi se ipak kasnije ponovo otrgli od nje.

Osvojivši Čazmu, koju je osmanskom zapovjedniku Ulami predalo dvadesetak biskupskih vojnika⁹⁰, krenule su Osmanlije na Viroviticu. Grad je branio Juraj Brođanin s 50-ak vojnika, koji su oskudijevali i živežom i potrebnim stvarima, ali najviše barutom. Osmanlije su tada iskoristili samostan u blizini grada, te su na tom mjestu izgradili nasipe i postavili topove. Pod udarom topova posada se ubrzo predala.⁹¹ Ovdje je vidljivo kako zidani objekti mogu utjecati na vojne aspekte, te se i iz ovog primjera može razumjeti zašto su vojne strukture

81 V. Klaić, 1975a, 339.

82 V. Klaić, 1975b, 203.

83 Smičiklas, 1879, 46.

84 Vramec, 1992, 59.

85 Lopašić, 1879, 10.

86 Vramec, 1992, 61.

87 V. Klaić, 1975b, 214.

88 Ibid., 240.

89 Ibid., 287.

90 Krčelić, 1994, 266.

91 Rattkay, 2001, 214.

inzistirale na rušenju određenih većih ili manjih objekata.

Prilikom Ferhatovih osvajanja sredinom 1570-ih godina, palo je gotovo cijelo Pounje. Taj kritični period, opisao je zapovjednik hrvatske krajine Herbart Auersperg ovako: „Hrvatska dnevnicke krvari od izdajnih provala barbara, koji nose mir u ustima, a rat u šakama svojim. Pogibelj je svaki dan sve veća, a snaga naša svaki manja.“⁹²

U drugoj polovici sedamdestih godina, nakon smrti Herbata Auersperga kod Budačkog 1575. godine, kada je i zapovjedničko mjesto bilo ispražnjeno, osvojen je između ostalog i grad Zrin, staro sjelo grofova Zrinskih. Grad je bio opasan dvostrukim zidinama, no i tu je došlo do predaje jer nakon početnog otpora, zapovjednik Petar Kamenjan grad je predao u ruke Osmanlijama.⁹³

Od 1556. na mjestu vrhovnog zapovjednika nalazi se iskusni i prekaljeni Ivan Lenković, dotadašnji senjski kapetan, čovjek velikog ratnog iskustva. Već za vrijeme njegova prethodnika Ivana Ungnada počinje promjena sustavnim stvaranjem obrambene linije i objedinjavanjem svih obrambenih snaga na relativno malom prostoru.⁹⁴ Lenković je nastavio sličnim smjerom. Izgrađena je utvrda Nehaj, teren su ispitale razne komisije, formulirani su planovi i preduvjeti za uspješnu konsolidaciju vojne granice, a započelo se i s rušenjem nepotrebnih fortifikacija.

Hrvatski staleži imali su visoko mišljenje o tom iskusnom zapovjedniku, kao što je vidljivo iz njihova pisma iz 1568. godine: „Od kada je Ivan Lenković ostavio kapetanstvo na Krajini, od onda nije se uvelo u krajiška gradova praha niti olova niti i česa drugoga. Kapitani u onih gradovih, da Turci navale, što bog obćuvaj, nesamo da ih nebi mogli ni za čas braniti, nego neka vjeruje Vaše Veličanstvo svim nam, da u mnogih gradovih niti toliko praha neima, da bi pri navali Turaka moguće bilo pucanjem iz lumbarda ili iz pušaka siromašnim kršćanom u okolici naviestiti da Turci dolaze.“⁹⁵ Nakon dugog perioda, 1573. godine, umire iskusni i poduzetni Ivan Lenković, a 1575. pogiba u bitci kod Budačkog i Herbart Auersperg. Štoviše Osmanlije ovaj puta nastavljaju operacije i preko zime, koristeći zaleđene rijeke, napadajući izolirane gradove. Deficit, na razini vodstva i ljudstva predstavljao je veliki i nenadokandivi minus. Sada se u potpunosti vidi sav nedostatak politike apstinencije plaćenih četa preko zimskih mjeseci. Ivan Auersperg javlja u vrijeme Ferhatovih operacija kranjskim staležima da on drži 600 konjanika, od koji je samo polovica kod njega osobno, a i ti ga ne žele slušati, dok s druge strane Ferhat nastupa s 6000 ljudi.⁹⁶

Između niza tada osvojenih gradova posebice se ističe opsada grada Gvozdanskog. Grad koji je bio pod djelomičnom opsadom od listopada 1577 godine., branilo je 300 ljudi. Nakon tromjesečne opsade, u siječnju, krenuo je Ferhat u odlučujući napad. Posada, iscrpljena i prorijeđena, odlučno se branila doslovce do zadnjeg daha. U trenutku ulaska Osmanlija u Gvozdansko sav užas, ali i hrabrost i postojanost branitelja izašla je na vidjelo. Svi branitelji bili su mrtvi ili od rana, od gladi i zime, ali se ipak nisu predali već su na položaju umrli. Ferhat impresioniran junaštvom dopustio je da ih pokopaju po kršćanskom običaju, odajući im na taj način počast i u smrti.⁹⁷

Zaključak

U ovom radu pokušali smo, barem u općim crtama, rekonstruirati uvjete života određenih društvenih elemenata na graničnom području. Pokušaj je ovo da se studentskoj populaciji približi i taj aspekt vojnokrajiške povijesti.

Fokusrano razbolje nosi izuzetanu važnost za daljnji tijek hrvatske povijesti. Tada se događaju neki od presudnih trenutaka, čije posljedice osjećamo i dan danas. Čak i laici danas prepoznaju izraz *antemurale christianitatis*, kojega, s punim pravom, prisvajaju i drugi narodi čiji se teritorij nalazio na granici s Osmanskim

92 Smičiklas, 1879, 69.

93 Rattkay, 2001, 223.

94 Kruhek, 1984, 217.

95 Smičiklas, 1879, 64.

96 V. Klaić, 1975b, 411.

97 Ibid, 413- 414.

Carstvom. Krajiška fronta proteže se cijelom linijom nasuprot Osmanlijama i hrvatske zemlje samo su jedan njezin dio.

Za vrijeme vladavine kraljeva iz dinastije Jagelović nije postojala efektivna središnja vlast koja bi ispunjavala preduvjete potrebne za uspješnu obranu. Dolaskom Habsburgovaca na hrvatsko prijestolje, naše zemlje stajale su kao štit unutrašnjoj Austriji, čije su pokrajine postale glavni financijeri hrvatskog krajišta. Proces organizacije i institucijalizacije krajiškog prostora tekao je kroz cijelo 16. stoljeće i nije bio niti jeftin niti jednostavan. Trebalo je obnoviti jedno gotovo raspadnuto društvo i strukturirati ga na novim temeljima.

Društvo općenito sadrži opreku između načelnog i realnog, a tako je bilo i tada. Iako načelno smrtni neprijatelji, hrvatski feudanci, istina primorani, održavali su kontakte i razvijali određene odnose s Osmanlijama. Veze su zasigurno jače nego što ih možemo rekonstruirati, ali i ovako vidimo da su se na prizemnim razinama razvijali komplicirani i osobni kontakti.

Ovaj rad pokušao je prikazati probleme s kojim su se susretali na granici stacionirani vojnici. Bili su podložni vječitim malverzacijama u vojnom sustavu, stacionirani u neadekvatnim fortifikacijama, suočeni s problemom opskrbe i kašnjenjem plaća, što je nekada doseglo dramatične razmjere.

Hrvatski feudanci dobijali su velike prihode trgujući s vojskom. I tu je često dolazilo do konfrontacija i međusobnih optužbi. S institucionalizacijom vojnokrajiškog prostora vojne strukture dovele su u pitanje i pravne, sudske i vojne kompetencije bana i Hrvatskog sabora.

Po pitanju osmanskog napredovanja nije sporan niti tijek niti njihova nadmoć, ali je namjera ovog rada bila pokazati da i iza škrtog navoda o osvojenoj utvrdi i godini pada, stoji neka specifična priča. Upozoravamo ipak na velik broj izdanih, predanih i napuštenih fortifikacija, kao postupcima koji ipak svjedoče o razmjerima straha i neučinkovitosti obrambenog sustava.

Literatura:

- Adamček, Josip. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1980.
- Bojničić, Ivan. „Izvješća o kretanjama turske vojske uz hrvatsku granicu u drugoj polovici XVI. vijeka“. *Vijesnik Kr. Hrvatsko, slavonsko – dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, XVI (1914), Zagreb, 60 – 101.
- Kaser, Karl, *Slobodan seljak i vojnik, ratna krajiška društva (1545 - 1754)*, sv 1. Preveo Josip Brkić. Zagreb: Naklada Naprijed, 1997.
- Klaić, Nada. *Izvori za Hrvatsku povijest III*. Zagreb: Školska Knjiga, 1959.
- Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata, od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, knjiga IV. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, a1975.
- Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata, od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, knjiga V. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, b1975.
- Krčelić, Baltazar Adam. *Povijest stolne crkve zagrebačke*. Preveo Zlatko Šešelj. Zagreb: Institut za suvremenu povijest (biblioteka Hrvatska povjesnica), 1994.
- Kruhek Milan. *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*. Zagreb, Istitut za suvremenu povijest (Biblioteka Hrvatska povjesnica), 1995.
- Kruhek, Milan. „Stvaranje i utvrđivanje granice na Kupi u XVI i XVII stoljeću“. *Vojna krajina; povijesni pregled – historiografija – rasprave*. ur. Dragutin Pavličević. Zagreb: Sveučilišna Naklada Liber, 1984. 215 – 257.
- Kukuljević – Sakcinski, Ivan. *Grad Zrin i njegovi gospodari*. Zagreb: Tisak Narodnih novinah, Zagreb, 1883.
- Lopašić, Radoslav. *Bihać i bihaćka krajina*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1890.
- Lopašić, Radoslav. *Karlovac – povijest i mjestopis grada i okolice*. Zagreb, Matica Hrvatska, 1879.
- Lopašić, Radoslav. *Oko Kupe i Korane; mjestopisne i povjestne crtice*. Zagreb, Matica Hrvatska, 1895.
- Moačanin, Fedor. „Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787.“ *Vojna krajina; povijesni pregled – historiografija – rasprave*.

ur. Dragutin Pavličević. Zagreb: Sveučilišna Naklada Liber, 1984. 23 – 56.

Rattkay, Juraj. *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Preveli sa latinskog: Zrinka Blažević, Vladimir Razar, Boris Nikšić, Teodora Shek Brnardić, Irena Milčić. Zagreb, Hrvatski institut za povijest (Biblioteka Hrvatska povjesnica), 2001.

Simoniti, Vasko. *Vojaška organizacija na slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana, Slovenska matica Ljubljana, 1991.

Smičiklas, Tadija. *Poviest hrvatska 1: od najstarijih vremena do godine 1526. / po vrelih napisao Tade Smičiklas*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1882.

Smičiklas, Tadija. *Poviest hrvatska 2: od godine 1526-1848 / po vrelih napisao Tade Smičiklas*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1879.

Šišić, Ferdo. „Politika Habsburgovaca spram Hrvata do Leopolda I.“ *Rad JAZU*, 266, 1939, 93-148.

Vojna Enciklopedija, sv.1. Abadan – Brčko, Beograd: Izdanje redakcije vojne enciklopedije, 1970.

Vramec, Antun. *Kronika*. Priredio Alojz Jembrih. Zagreb: Posebna izdanja HAZU: bibliofilska izdanja, Niz Reprinti, 1992.

Some aspects of the Croatian border area in the 16th century

Summary

The Croatian lands crossed the threshold of the early modern period with fierce pressure coming from the Ottoman empire. Combining that fact with no resolute and capable central authority, the subsequent defeating results come as no surprise. A new era of Croatian history began with the ascension of Ferdinand the 1st of the Habsburgs. Many important changes occurred in the time that came with his rule. The Croatian lands formed a great dependency on the counties of inner Austria. There is a great reduction of the Croatian territory, which is quite capably pointed in the term *reliquie reliquiarum*. The land is devastated, the economy is broken and the demographic situation is desperate. Many changes occurred on the horizon of reality: a new dynasty, new principals of defense, a new population, and new answers to old questions. The remains of medieval Croatian lands still exist: the aristocracy, the church, the peasants and the citizens are under constant siege. Despite the tough circumstances life still managed to take its course, although new differences came. This paper attempts to show some basic guidelines of life on the borderline. The focus of the paper is the coexistence and the relationships of different (even enemy) social elements which created these new circumstances. The area of the paper is strictly focused on the territory of the Croatian Military Border in the 16th century.

Keywords: Croatian Military Border, army, aristocracy, the Ottomans, correlation, provision, conquering, fortifications, corruption, deprivation

PRO TEMPORE

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI

Pro tempore

Časopis studenata povijesti
Godina V, broj 5, Zagreb, 2008.

Glavni i odgovorni urednik

Tomislav Bali

Uredništvo

Tomislav Bali, Mladen Medved, Nikolina Sarić, Tomislav Šušak

Dizajn i priprema za tisak

Andrija Ražnatović

Lektura i korektura

Krunoslava Papirović

Prijevod i sažetaka na engleski jezik

Mladen Medved, Tomislav Šušak

Izdavač

ISHA Zagreb – Klub studenata povijesti

Tisak

Mediaprint-tiskara Hrastić, Zagreb

Naklada

Tiskano u 250 primjeraka

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača. Izdavanje časopisa ostvareno je uz novčanu potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Podravka d.d. Koprivnica i Raiffeisen BANK Austria d.d. Zagreb. Časopis je besplatan.

Adresa uredništva:

ISHA Zagreb – Klub studenata povijesti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

E-mail:

urednik.protempore@gmail.com